

گونه‌شناسی و تحلیل ساختار قصص قرآنی

ناله

فرامرز حاج‌منویه‌ری

انتشارات
دانشگاه امام صادق علیه السلام

عنوان: گونه‌شناسی و تحلیل ساختار قصص قرآنی

مؤلف: فرامرز حاج‌منوچهری

ناشر: دانشگاه امام صادق علیه‌السلام

نسخه پرداز: محمدحسین بصیری

نمایه‌ساز: رضا دیبا

طراح جلد (یونیفرم): محمد روشنی

ناظر نسخه‌پرداز و چاپ: رضا دیبا

چاپ و صحافی: مجتمع چاپ و صحافی برتر

چاپ اول: ۱۳۹۵

قیمت: ۲۱۵/۰۰۰ ریال

شمارگان: ۱۰۰۰ نسخه

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۲۱۴-۵۵۰-۵

تهران: بزرگراه شهید چمران، انتشارات دانشگاه امام صادق علیه‌السلام

صندوق پستی ۱۵۹-۵۵، کد پستی: ۱۴۶۵۹۴۳۶ • تلفکس: ۸۸۳۷۰۱۴۲

فروشگاه اینترنتی: www.isu.ac.ir • [E-mail: press@isu.ac.ir](mailto:press@isu.ac.ir) • www.isu.ac.ir

سرشناسه: حاج‌منوچهری، فرامرز، ۱۳۴۳-

عنوان و نام پدیدآور: گونه‌شناسی و تحلیل ساختار قصص قرآنی، تألیف فرامرز حاج‌منوچهری

مشخصات نشر: تهران: دانشگاه امام صادق علیه‌السلام، ۱۳۹۵ (ع)

مشخصات ظاهری: ۲۸۶ ص

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۲۱۴-۵۵۰-۵

شناسه افزوده: دانشگاه امام صادق (ع)

شماره کتابشناسی ملی: ۴۵۵۱۸۹۹

تمام حقوق محفوظ است، هیچ بخشی از این کتاب بدون اجازه مکتوب ناشر قابل تکثیر یا تولید مجدد به هیچ وجه کلی از جمله جاب،

فتوکی، انتشار الکترونیکی، فیلم و صدا و انتقال در فضای مجازی نمی‌باشد.

این اثر تحت پوشش قانون حمایت از حقوق مؤلفان و مصنفان ایران قرار دارد.

فهرست مطالب

۱۵		سخن ناشر
۱۷		مقدمه
۲۳		بخش اول: مباحث پیشین
۲۵		فصل ۱. قصه در روند تاریخ فرهنگ
۲۵		مقدمه
۲۶		۱-۱. قصه در لغت
۲۸		۲-۱. قصه و قصه‌پردازی در قرآن
۳۰		۱-۲-۱. مفاهیم جایگزین در قرآن کریم
۳۰		الف. واژه نبأ
۳۱		ب. واژه حدیث
۳۲		ج. واژه مثل
۳۲		۲-۲-۱. بیان قصه با ترکیب سیاقی
۳۳		الف. واذاکر
۳۴		ب. الم تر
۳۵		ج. هل اناک
۳۶		۳-۲-۱. اهداف قصص قرآنی
۳۷		۳-۱. قصه در روایات
۳۷		۱-۳-۱. بسط روایی قصص قرآنی

- ۳۹..... ۲-۳-۱. بروز اسرائیلیات
- ۴۲..... ۳-۳-۱. تلاش در انطباق تاریخی و جغرافیایی
- ۴۴..... ۴-۱. قصص و تدوین آثار
- ۴۴..... ۱-۴-۱. زهد، وعظ
- ۴۵..... ۲-۴-۱. رواج قصص نویسی
- ۴۶..... ۵-۱. قصص نزد مورخان
- ۴۶..... ۱-۵-۱. روایت از امام سالفه
- ۴۷..... ۲-۵-۱. توالی در روند قصص
- ۴۸..... ۳-۱. والی در کلیت میان قصه‌ها
- ۴۹..... ۴-۱. قصص، و مصادیق تاریخی - فرهنگی
- ۵۰..... ۶-۱. تاریخ قصص قرآنی و اسلامی در یک نگاه
- ۵۲..... ۷-۱. قصه در فهم روایت‌شناسی
- ۵۴..... ۱-۷-۱. گذاری برایشه و تاریخ روایت‌شناسی ساختگرا
- ۵۶..... ۸-۱. فهم قصه در پژوهش حاضر
- ۶۱..... فصل ۲. شناخت اصطلاحات، ساختار اصطلاح
- ۶۱..... ۱-۲. بررسی اصطلاحات دانش روایت‌شناسی
- ۶۲..... ۱-۱-۲. گونه‌شناسی
- ۶۴..... ۲-۱-۲. روایت
- ۶۴..... ۳-۱-۲. راوی
- ۶۵..... ۴-۱-۲. کارکرد
- ۶۵..... ۵-۱-۲. پیرفت
- ۶۶..... ۶-۱-۲. پیرنگ
- ۶۷..... ۷-۱-۲. کنشگر
- ۶۷..... ۸-۱-۲. زاویه دید
- ۶۸..... ۲-۲. شناسایی نوین قصه قرآنی
- ۶۸..... ۱-۲-۲. نقش گزینش در شمار قصص
- ۷۰..... ۲-۲-۲. ملاک‌های گزینش یک متن به عنوان قصه قرآنی
- ۷۸..... ۳-۲-۲. توجه به برخی ظرایف

۸۸	۲-۴. آشنایی زدایی از قصه‌های قرآنی
۸۸	الف. قصه یا قصه‌هایی با محوریت مشترک
۸۹	۲-۵. یاد(های) قرآنی، تبیین یک اصطلاح
۹۰	الف. بررسی واژه یاد
۹۳	بخش دوم: گونه‌شناسی بیانی
۹۵	فصل ۳. تفکیک و لایه‌بندی بر اساس حجم
۱۰۰	۳-۱. تعیین واحد شمارشی
۱۰۰	۳-۱-۱. شناسایی یادها، نخستین گام در واحد‌گزینی
۱۱۱	الف. لزوم اشتراک محوری هر واحد
۱۱۲	ب. هر تک‌یاد قرآنی، به‌مثابه متنی مجزا
۱۱۳	ج. آشنایی زدایی
۱۱۴	د. محوریت - عطف - ریه، مخاطب
۱۲۱	۳-۲. تعیین واحد حجمی
۱۲۲	۳-۲-۱. آیه به‌مثابه ابزار شناس حجم
۱۲۴	۳-۲-۲. نمایه حجمی یادهای قرآنی
۱۳۹	۳-۳. بررسی یادها با ابزار اندازه‌گیری یادهای قرآنی
۱۴۰	۳-۳-۱. یادهای پربسامد
۱۴۳	۳-۳-۲. یادهای کم‌بسامد
۱۴۵	۳-۳-۳. یادهای تک‌واحد
۱۴۶	۳-۴. بررسی یادها با ابزار واحدهای حجمی
۱۴۷	۳-۴-۱. یادهای مشروح
۱۵۰	۳-۴-۲. یادهای با حجم زیاد
۱۵۱	۳-۴-۳. یادهای با حجم متوسط
۱۵۴	۳-۴-۴. مجموعه یادهای با حجم کم
۱۶۱	فصل ۴. تفکیک و لایه‌بندی بر اساس سبک بیان
۱۶۱	مقدمه
۱۶۲	۴-۱. نام‌گذاری
۱۶۳	۴-۱-۱. پراکندگی در قرآن

۱۶۴	۲-۴. هسته اولیه در یاد‌های قرآنی
۱۶۷	۱-۲-۴. وحدت زمان، مکان و موضوع
۱۷۱	۲-۲-۴. داشتن حلقه رابط
۱۷۶	۳-۴. یاد‌های بدون نمونه قابل مقایسه
۱۷۶	۱-۳-۴. تک‌یاد‌های گفته‌شده
۱۷۷	۲-۳-۴. تک‌یاد گفته‌نشده
۱۷۸	۳-۳-۴. یاد‌های صرفاً نامبرده‌شده
۱۷۹	۴-۳-۴. یاد‌های اشارتی
۱۸۱	۴. یاد‌های دارای نمونه قابل مقایسه
۱۸۷	فصل ۵. تفکیک و لایه‌بندی بر اساس پیرفت
۱۸۷	مقدمه
۱۹۴	۱-۵. بیشترین میزان پیرفت مشابه
۱۹۴	۱-۱-۵. وجود یک + ف + ت + ه در تک‌عنصر(ها)
۱۹۶	۲-۱-۵. تعدد پیرفت‌های مشابه + تعدد هایی در تک‌عنصر(ها)
۱۹۷	۳-۱-۵. تعدد پیرفت‌های مشابه + وجود پیرفت(های) متفاوت
۱۹۸	۲-۵. بیشترین میزان پیرفت متفاوت
۱۹۸	۱-۲-۵. تفاوت حداکثری پیرفت‌ها
۲۰۱	۲-۲-۵. تعدد پیرفت‌ها + تشابه در تک‌عنصر(ها)
۲۰۳	فصل ۶. تفکیک و لایه‌بندی بر اساس روابط بینادامانی
۲۰۳	مقدمه
۲۰۴	۱-۶. عملکرد و نقش محورهای مشترک
۲۰۵	۱-۱-۶. کارکرد اضافه و نسبت
۲۱۱	۲-۶. نقش و کارکرد مفاهیم زمانی و مکانی
۲۱۳	۱-۲-۶. حلقه‌های رابط
۲۱۴	۳-۶. نقش و عملکرد هم‌کلامی
۲۱۴	۴-۶. نقش و عملکرد چیش محورها
۲۱۷	فصل ۷. تفکیک و لایه‌بندی بر اساس کنشگران
۲۱۷	مقدمه

۲۱۸	۱-۷. شخصیت‌ها
۲۱۸	۱-۱-۷. شخصیت‌های محوری با کارکردهای مثبت
۲۱۸	الف. وحی‌شوندگان
۲۱۹	ب. پیامبران/ پادشاهان
۲۲۲	ج. وحی‌شوندگان غیر نبی
۲۲۳	د. مؤمنان و صالحان
۲۲۴	۲-۱-۷. شخصیت‌های محوری با کارکردهای منفی
۲۲۴	الف. پادشاهان
۲۲۵	ب. کافران و شریران
۲۲۵	۱-۷. محورهای موضوعی منفعل
۲۲۷	۴-۱-۷. محورهای موضوعی فعال
۲۲۷	۲-۷. اقوام و کُر‌ها
۲۳۱	۳-۷. موضوعات کیهانی
۲۳۱	۱-۳-۷. آفرینش آدم
۲۳۱	۲-۳-۷. مخلوقات آسمانی
۲۳۳	بخش سوم: گونه‌شناسی ساختاری
۲۳۵	مقدمه
۲۳۹	فصل ۸. تفکیک و لایه‌بندی بر اساس راوی و مخاطب
۲۳۹	مقدمه
۲۴۲	۱-۸. راوی و مخاطب در الگوی ژنت و لیت‌ولت
۲۴۷	۱-۱-۸. عمل روایت در دنیای داستان ناهمسان
۲۴۷	الف. گونه روایتی متن‌نگار
۲۴۸	ب. گونه روایتی کنشگر
۲۵۰	ج. گونه روایتی خشی
۲۵۱	۲-۱-۸. عمل روایت در دنیای داستان همسان
۲۵۱	الف. گونه روایتی متن‌نگار
۲۵۱	ب. گونه روایتی کنشگر
۲۵۲	۲-۸. وجه روایی و مفهوم فاصله

- ۲۵۴..... ۳-۸. در مسیر بومی‌سازی نظریه‌های ژنت و لیت‌ولت.
- ۲۵۵..... ۳-۸. ۱. مخاطب.....
- ۲۵۵..... الف. دنیای واقعی.....
- ۲۵۷..... ب. دنیای روایتی.....
- ۲۵۸..... ۳-۸. ۲. زمان.....
- ۲۶۱..... ۴-۸. جایگاه راوی و مخاطب در هر کدام از یادهای قرآنی.....
- ۲۶۵..... ۴-۸. ۱. مجموعه یادهای حضرت آدم (ع) با ۱۱ واحد یاد قرآنی.....
- ۲۶۷..... ۴-۸. ۲. مجموعه یادهای حضرت ابراهیم (ع) با ۳۷ واحد یاد قرآنی.....
- ۲۷۲..... ۴-۸. ۱. مجموعه یادهای قرآنی ابلیس با ۹ واحد یاد قرآنی.....
- ۲۷۵..... ۴-۸. ۳. مجموعه یادهای اسباط با ۵ واحد یاد قرآنی.....
- ۲۷۵..... ۴-۸. ۵. مجرای یادهای قرآنی ادریس نبی با ۲ واحد یاد قرآنی.....
- ۲۷۶..... ۴-۸. ۶. مجموعه یادهای قرآنی اسحاق نبی با ۱۵ واحد یاد قرآنی.....
- ۲۷۷..... ۴-۸. ۷. مجموعه یادهای قرآنی اسماعیل نبی با ۱۱ واحد یاد قرآنی.....
- ۲۷۹..... ۴-۸. ۸. یاد قرآنی اصحاب ائمه.....
- ۲۷۹..... ۴-۸. ۹. یاد قرآنی اصحاب العجری.....
- ۲۷۹..... ۴-۸. ۱۰. مجموعه یادهای قرآنی اصحاب ابی با ۴ واحد یاد قرآنی.....
- ۲۸۰..... ۴-۸. ۱۱. مجموعه یادهای قرآنی اصحاب رس با ۲ واحد یاد قرآنی.....
- ۲۸۰..... ۴-۸. ۱۲. مجموعه یادهای قرآنی اصحاب سبت با ۴ واحد یاد قرآنی.....
- ۲۸۰..... ۴-۸. ۱۳. یاد قرآنی اصحاب فیل.....
- ۲۸۰..... ۴-۸. ۱۴. یاد قرآنی اصحاب قریه.....
- ۲۸۱..... ۴-۸. ۱۵. یاد قرآنی اصحاب کهف.....
- ۲۸۱..... ۴-۸. ۱۶. مجموعه یادهای قرآنی اصحاب مدین با ۲ واحد یاد قرآنی.....
- ۲۸۱..... ۴-۸. ۱۷. مجموعه یادهای قرآنی الیاس نبی با ۲ واحد یاد قرآنی.....
- ۲۸۲..... ۴-۸. ۱۸. مجموعه یادهای قرآنی الیسع نبی با ۲ واحد یاد قرآنی.....
- ۲۸۲..... ۴-۸. ۱۹. مجموعه یادهای قرآنی حضرت ایوب با ۴ واحد یاد قرآنی.....
- ۲۸۲..... ۴-۸. ۲۰. یاد قرآنی پادشاه قوم ابراهیم.....
- ۲۸۳..... ۴-۸. ۲۱. مجموعه یادهای قرآنی پدر ابراهیم با ۸ واحد یاد قرآنی.....
- ۲۸۴..... ۴-۸. ۲۲. یاد قرآنی پیامبر قوم طالوت.....

۲۸۵	۸-۴-۲۳. مجموعه یادهای قرآنی قوم تبع با ۲ واحد یاد قرآنی
۲۸۵	۸-۴-۲۴. مجموعه یادهای قرآنی قوم ثمود با ۱۴ واحد یاد قرآنی
۲۸۷	۸-۴-۲۵. یاد قرآنی جالوت
۲۸۸	۸-۴-۲۶. مجموعه یادهای قرآنی حضرت داوود با ۹ واحد یاد قرآنی
۲۸۹	۸-۴-۲۷. یاد قرآنی ذبیح
۲۸۹	۸-۴-۲۸. یاد قرآنی ذوالقرنین
۲۸۹	۸-۴-۲۹. مجموعه یادهای قرآنی ذوالکفل با ۲ واحد یاد قرآنی
۲۹۰	۸-۴-۳۰. مجموعه یادهای قرآنی ذوالنون / صاحب الحوت با ۲ واحد یاد قرآنی
۲۹۰	۸-۴-۳۱. مجموعه یادهای قرآنی زکریا با ۴ واحد یاد قرآنی
۲۹۱	۸-۴-۳۲. مجموعه یادهای قرآنی زن فرعون با ۲ واحد یاد قرآنی
۲۹۱	۸-۴-۳۳. مجموعه یادهای قرآنی زوجة آدم با ۳ واحد یاد قرآنی
۲۹۱	۸-۴-۳۴. یاد قرآنی ساری
۲۹۲	۸-۴-۳۵. مجموعه یادهای قرآنی قوم سبا با ۲ واحد یاد قرآنی
۲۹۲	۸-۴-۳۶. مجموعه یادهای قرآنی سید سلیمان با ۷ واحد یاد قرآنی
۲۹۳	۸-۴-۳۷. مجموعه یادهای قرآنی شهاب نبی با ۴ واحد یاد قرآنی
۲۹۴	۸-۴-۳۸. یاد قرآنی صاحب الحمار
۲۹۴	۸-۴-۳۹. مجموعه یاد قرآنی صالح نبی با ۵ واحد یاد قرآنی
۲۹۵	۸-۴-۴۰. یاد قرآنی طالوت
۲۹۵	۸-۴-۴۱. مجموعه یادهای قرآنی قوم عاد با ۱۳ واحد یاد قرآنی
۲۹۷	۸-۴-۴۲. یاد قرآنی عبد صالح
۲۹۷	۸-۴-۴۳. یاد قرآنی عزیز نبی
۲۹۷	۸-۴-۴۴. یاد قرآنی عزیز مصر
۲۹۸	۸-۴-۴۵. مجموعه یادهای قرآنی حضرت عیسی (علیه السلام) با ۲۱ واحد یاد قرآنی
۳۰۰	۸-۴-۴۶. یاد قرآنی جوان در مجمع البحرين
۳۰۰	۸-۴-۴۷. یاد قرآنی فرزندان آدم
۳۰۰	۸-۴-۴۸. مجموعه یادهای قرآنی فرعون با ۲۸ واحد یاد قرآنی
۳۰۴	۸-۴-۴۹. مجموعه یادهای قرآنی قارون با ۳ واحد یاد قرآنی
۳۰۴	۸-۴-۵۰. یاد قرآنی لقمان حکیم

- ۳۰۴..... ۵۱-۴-۸. مجموعه یادهای قرآنی لوط نبی با ۱۵ واحد یاد قرآنی
- ۳۰۶..... ۵۲-۴-۸. مجموعه یادهای قرآنی حضرت مریم (س) با ۷ واحد یاد قرآنی
- ۳۰۷..... ۵۳-۴-۸. یاد قرآنی ملکه قوم سبا
- ۳۰۷..... ۵۴-۴-۸. مجموعه یادهای قرآنی مؤتفکات با ۳ واحد یاد قرآنی
- ۳۰۷..... ۵۵-۴-۸. مجموعه یادهای قرآنی حضرت موسی (علیه السلام) با ۴۸ واحد یاد قرآنی
- ۳۱۲..... ۵۶-۴-۸. یاد قرآنی مؤمن آل فرعون
- ۳۱۳..... ۵۷-۴-۸. مجموعه یادهای قرآنی حضرت نوح با ۲۹ واحد یاد قرآنی
- ۳۱۵..... ۵۸-۴-۸. یاد قرآنی هاروت و ماروت
- ۳۱۵..... ۵۹-۴-۸. مجموعه یادهای قرآنی هامان با ۴ واحد یاد قرآنی
- ۳۱۶..... ۶۰-۴-۸. یاد قرآنی همسر عزیز
- ۳۱۶..... ۶۱-۴-۸. مجموعه یادهای قرآنی هود نبی با ۴ واحد یاد قرآنی
- ۳۱۷..... ۶۲-۴-۸. مجموعه یادهای قرآنی یاجوج و ماجوج با ۲ واحد یاد قرآنی
- ۳۱۷..... ۶۳-۴-۸. مجموعه یادهای قرآنی حضرت یحیی (علیه السلام) با ۳ واحد یاد قرآنی
- ۳۱۷..... ۶۴-۴-۸. مجموعه یادهای قرآنی یعرب با ۱۲ واحد یاد قرآنی
- ۳۱۸..... ۶۵-۴-۸. مجموعه یادهای قرآنی حضرت یوسف با ۳ واحد یاد قرآنی
- ۳۱۹..... ۶۶-۴-۸. مجموعه یادهای قرآنی یونس با ۳ واحد یاد قرآنی
- ۳۲۱..... فصل ۹. رده‌بندی بر اساس سطوح کلان و خرد
- ۳۲۱..... ۱-۹. رده‌بندی ساختاری در سطح کلان
- ۳۲۱..... ۱-۱-۹. الگوی قطبی و غیرقطبی
- ۳۲۷..... ۲-۱-۹. الگوی مبتنی بر پیرفت
- ۳۲۸..... ۳-۱-۹. کنشگران
- ۳۳۰..... ۲-۹. رده‌بندی ساختاری در سطح خرد
- ۳۳۱..... ۱-۲-۹. زمان
- ۳۳۴..... ۲-۲-۹. مکان
- ۳۳۶..... ۳-۲-۹. نقش مایه‌ها
- ۳۳۹..... الف. نقش مایه تکرارشونده اهمیت خانواده
- ۳۴۱..... ب. نقش مایه تکرارشونده هجرت
- ۳۴۴..... ج. نقش مایه تکرارشونده رؤیا

«بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ»
 وَلَقَدْ ءَاتَيْنَا دَاوُودَ وَسُلَيْمَانَ عِلْمًا وَقَالَا الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي
 فَضَّلَنَا عَلَى كَثِيرٍ مِّنْ عِبَادِهِ الْمُؤْمِنِينَ
 (قرآن کریم، سوره مبارکه النمل، آیه شریفه ۱۵)

سخن ناشر

فلسفه وجودی دانشگاه امام صادق (علیه السلام) که از سوی ریاست فقید دانشگاه به کرات مورد توجه قرار گرفته، تربیت نیروی انسانی ای متعهد، باتقوا و کارآمد در عرصه عمل و نظر است تا از این طریق دانشگاه بتواند نقش اساسی خود را در سطح راهبردی به انجام رساند.

از این حیث «تربیت» را می توان مقوله ای محوری یاد نمود که وظایف و کارویژه های دانشگاه، در چارچوب آن معنا می یابد؛ زیرا «هم» بدون «تزکیه» بیش از آنکه ابزاری در مسیر تعالی و اصلاح امور جامعه باشد، عاملی مشکل ساز خواهد بود که سازمان و هویت جامعه را متأثر و دگرگون می سازد.

از سوی دیگر، «سیاست ها» تابع اصول و مبادی علمی هستند و نمی توان منکر این تجربه تاریخی شد که استواری و کارآمدی سیاست ها در گرو انجام پژوهش های علمی و بهره مندی از نتایج آن هاست. از این منظر پیشگامان عرصه علم و پژوهش، راهبران اصلی جریان های فکری و اجرایی به حساب می آیند و نمی توان آینده درخشانی را بدون

توانایی‌های علمی - پژوهشی رقم زد و سخن از «مرجعیت علمی» در واقع پاسخ‌گویی به این نیاز بنیادین است.

دانشگاه امام صادق (علیه السلام) درواقع یک الگوی عملی برای تحقق ایده دانشگاه اسلامی در شرایط جهان معاصر است. الگویی که هم‌اکنون ثمرات نیکوی آن در فضای ملی و بین‌المللی قابل مشاهده است. طبعاً آنچه حاصل آمده محصول نیت خالصانه و جهاد علمی مستمر مجموعه بنیان‌گذاران و دانش‌آموختگان این نهاد است که امید می‌رود با اتکاء به تأییدات الهی و تلاش همه‌جانبه اساتید، دانشجویان و مدیران دانشگاه، بتواند به مرجعی تمام‌عیار - در گستره جهانی تبدیل گردد.

معرفت پژوهشی دانشگاه امام صادق (علیه السلام) با توجه به شرایط، امکانات و نیازمندی جامعه در مقطع کنونی با طرحی جامع نسبت به معرفی دستاوردهای پژوهشی دانشگاه، ارزیابی سازمان کارکنان آن‌ها و بالاخره تحلیل شرایط آتی اقدام نموده که نتایج این پژوهش‌ها در قالب کتاب، گزارش، نشریات علمی و... تقدیم علاقه‌مندان می‌گردد. هدف از این اقدام - ضمن قدردانی از تلاش خالصانه تمام کسانی که با آرمان و اندیشه‌های بزرگ و ادعایی اندک در این راه گام نهاده‌اند - درک کاستی‌ها و اصلاح آن‌هاست تا از این طریق زمینه پرورش نسل جوان و علاقه‌مند به علم - این طریق نیز فراهم گردد؛ هدفی بزرگ که در نهایت مرجعیت مکتب علمی امام صادق (علیه السلام) ! در گستره بین‌المللی به همراه خواهد داشت (ان شاء الله).

رأی الامام

معاونت پژوهشی دانشگاه

مقدمه

قصص قرآن کریم هم از آن جهت که تصه‌اند و خوشایند نبوشنده داستان، و هم از آن جهت که گنجایش بیشترین میزان پندامرزی را در خود دارد، از همان صدر اسلام مورد توجه بسیار بوده، و درک اهمیت آن‌ها، تألیف آثار و آوانه را هم موجب شده است. به‌جز منابع روایی صرف همچون جوامع حدیثی، مصنفات و صحاح و آثار تاریخی و ادبی، مفسران در تألیفات تفسیری خود و ذیل آیات مربوط، به موضوعات پیرامونی قصه‌ای قرآنی عنایت تام داشتند. نمونه‌های چنین توجهاتی را می‌توان از روایات تفسیری مجاهد ابن عباس در جامع البیان طبری گرفته تا نمونه‌های تفسیری ابن کثیر در تفسیر و قصص الانبیاء، و در جامع الاحکام قرطبی و الدر المنثور سیوطی گرفته تا لایه‌های تفسیری - اعتقادی آثاری مانند الکشف و الخیر و تفسیر فخر رازی مشاهده نمود.

به‌جز این نگاه تفسیری، تألیف انبوهی آثار هم غالباً با همان نام «قصص القرآن» یا با قدری توسع، «قصص الانبیاء» و نام‌های دیگر، به زبان‌های مختلف اسلامی تدوین گشته است؛ مانند قصص الانبیای کسائی، ابواسحاق ثعلبی، قطب راوندی، عتیق نیشابوری، بوشنجی، ابن کثیر، سید نعمت‌الله جزایری، ربغوزی و بسیاری دیگر که این میزان از توجه، می‌تواند بیانگر اهمیت موضوع باشد. در یکی دو سده اخیر هم به‌ویژه با نگاه استشراقی و گاه با این رویکرد که شاید بتوان میان این دست از مباحث قرآنی با نمونه‌های مشابه آن در کتاب مقدس رابطه‌ای یافت،

پژوهش‌های مفصلی صورت گرفته است. آثار مستقل فراوانی مشخصاً در این زمینه‌ها از کسانی چون مولایزن - آرنولد (Muehleisen-Arnold, 1866)، فینکل (Finkel, 1930-1931) و سیدرسکی (Sidersky, 1935) گرفته تا مستشرقان متأخرتر مانند اشپیر (Speyer, 1961) و بل (Bell, 1968) هرکدام به فراخور مباحث منظور خود، مطالعاتشان را صورت داده‌اند.

اما جدای از این تنوع تاریخی و رویکردی، وجه مشترک همه این آثار شاکله‌بندی قصص با منظری بیرونی از قرآن است. برسازی ساختاری منسجم و از پیش آماده در قالب یک ابرداستان، ساختاری منسجم و تاریخ‌گونه که به واسطه روایات و منابع مشابه مهیا گشته است. استفاده از روایات در ساخت این شاکله و ساختار، و پیونددهی میان قصص مختلف به‌عنوان پرده‌هایی از یک قصه واحد، شاخصه اصلی این آثار است. در ادامه این وجه اشتراک، ایجاد پیوند و والی در روند قصه‌های مستقل، و ساخت متورم مجموعه‌ای است که تنها هسته اولیه آن، قرآن و شاکله بی‌قصص مبتنی بر اندیشه‌ای فراسوی وحی قرآنی است. در واقع عدم تفکیک یادکردهای قرآنی و آنچه در روایات تفسیری و جز آن آمده و نیز بررسی قصص از منظر لایه‌های روین، شاخصه اصلی این آثار است.

مبتنی بر روند یادشده، به نظر می‌رسد بسیاری از تألیفات قصص قرآن هم از منظر مضامین قرآنی، و هم ابتدا بر آموزه معصومان (ع) اجدی راه به منابعی فراسوی کتاب و سنت برده‌اند؛ حال با توجه به ضرورت‌های امروزی برای بازخوانی قرآن کریم و بهره‌مندی از مضامین بلند آن، و ضرورت نگاهی متفاوت برای پاسخگویی به پرسش‌های امروزی، تبیین گونه‌شناسی قصص قرآن و تحلیل ساختار آن ناگزیر می‌نماید. دست‌بندی و کنارهم‌گذاری روایات تفسیری مرتبط با قصص قرآن بیش از همه برای دست یافتن به الحوالت اخلاقی در مسیر زیست انسانی است، که بزرگان و مفسرانی همچون شیخ طوسی در التبیان، ابن عربی در مجمع البیان و معاصرانی مانند علامه طباطبایی در المیزان، در این میدان بسیار کوشش کرده‌اند؛ اما باید یادآور شد که آنچه در اثر حاضر دنبال می‌شود، نه رسیدن مستقیم از آیات به این الگوها، بلکه دست یافتن به یک دستگاه نظری است که به ما امکان دهد با مطالعه سامان‌مند در مضامین قصص، ارتباط‌های دقیق و ظریف آن‌ها کشف شود و در مسیر الگوسازی اخلاقی که البته مربوط به گام‌های پسین است، از این دستگاه استفاده شود.

اثر حاضر بر این تلاش است تا با رویکردی نظری و از زاویه‌ای متفاوت، راهکارهایی را

برای خوانشی روشمند در مباحث قصص قرآنی مهیا سازد؛ پیمودن مسیرهایی در رسیدن به برخی اطلاعات و داده‌ها تا بتوان از آن‌ها برای ورودی دیگرگونه به قصه‌های قرآن، توفیقی نوین یافت. اگرچه در طول تاریخ و به‌ویژه نزد قدما در زمینه تدوین و طبقه‌بندی آیات قرآن راه‌های بسیاری پیموده شده که برخی تقسیم‌بندی‌ها مانند طبقه‌بندی مکی و مدنی آیات و سوره، از همین دست است؛ اما واقعیت این است که طبقه‌بندی‌های صورت گرفته توسط ایشان ناظر به فرم‌های قصص نبوده است. با توجه به اینکه این فرم‌های قصص در طی یک سده اخیر مورد توجه عالمان علوم انسانی قرار گرفته است و با عنایت به عمر کوتاه دانش‌های مربوط به این مطالعات مازن روایت‌شناسی، طبیعی است که نمی‌توان انتظار داشت پیشینیان و عالمان سده‌های قبل، این علم را که در زمان ایشان حتی مطرح هم نبوده، در روش‌های خود مورد استفاده قرار داده باشند. لذا با استناد بر این اندیشه، اصلی‌ترین منظر طرح پژوهشی حاضر دست‌یابی به طبقه‌بندی(های) جدیدی است تا به‌وسیله آن‌ها این امکان مهیا شود که از طرق گوناگون قصص قرآن را مطالعه نمود.

پرسش اصلی این است که چگونه می‌توان ابزارهای مختلف را به کار برد تا بدون خروج از آیات الهی قرآن کریم به قصه‌ها دسترسی شود و پیام آن‌ها فهم گردد. جدا ساختن هر آنچه از روایات و احادیث پیرامون قصه‌های قرآن در طایفه تاریخ شکل گرفته از احادیث «صحیح» تا «موضوع»، می‌تواند این امکان را به دست دهد که متن قصه قرآنی، در درون خود قرآن بررسی گردد؛ البته باید در همین آغاز کار، بر این نکته تأکید کرد که مسئله نفی جایگاه روایات در فهم قصص قرآن نیست بلکه مسئله سطوح فهم قصص قرآن است و آنچه در این طرح پی‌جویی می‌شود، سطح درون متنی قصص قرآن است.

همچنین چگونه می‌توان با استفاده از گونه‌شناسی، به بررسی لایه‌های مختلف قصه‌های قرآنی از دو منظر سبک بیان و ساختار پرداخت؛ و توسط گونه‌شناسی لایه‌های مختلف قصص قرآنی، چه سطوحی از تفکیک و لایه‌بندی را می‌توان صورت داد تا به شیوه‌های مختلف، امکان بررسی این قصص برای گروه‌های علمی گوناگون مهیا گردد. و چگونه می‌توان تفکیکی دقیق بر اساس گونه‌شناسی پیرفت قصه‌ها به دست داد تا مبتنی بر آن امکان تحلیل پیرفت‌های مشابه درون متون قصه‌ها با یکدیگر مهیا گردد. استفاده از همین شیوه در گونه‌شناسی روایات قصه‌های قرآنی با ابتدا بر مباحثی مانند روابط بیناداستانی، کنشگران متن، گونه‌شناسی بر اساس تفکیک

راوی، مخاطب، زمان و مکان و این دست مفاهیم تا چه حد امکان‌پذیر است. و این که در طی مسیر پژوهش، بومی‌سازی برخی الگوها و شیوه‌های کاربردی در دانش روایت‌شناسی، تا چه حد می‌تواند راه را برای نیل به اهداف گونه‌شناختی طرح هموار سازد.

نخستین مبحثی که بیشترین سهم را در مسيردهی به طرح حاضر دارد، گونه‌شناسی است و البته اساس مفهوم شناخت گونه‌ها نزد بشر پیشینه‌ای دیرین دارد. ذهن انسان به‌طور طبیعی مایل به انسجام و انتظام امور است، و نسبت به آشفتگی دوری‌گزین است. اساس گام نهادن وی به سمت علم و دانش هم مبتنی بر همین تلاش در نظم‌دهی به موضوعات منظور خویش بوده است. از سوی عالمان مسلمان پیرامون قصه‌های قرآنی، زمینه چنین حرکت‌هایی در راستای طبقه‌بندی و نشانی از گونه‌شناسی قصص، در دست نیست؛ تقسیم‌بندی‌ها و طبقه‌بندی‌های درون‌قصه‌ای و بی‌انقصاتی در آثار متقدمان هم بیشتر تداوم مسیر بهره‌گیری از دانش‌های بیرونی از قرآن کریم است نه به سبب شده است تا روند قصه‌طالوت و تابوت عهد و شموئیل و داوود نبی و اصحاب سبأ و سامان نبی به شکلی صورت‌بندی گردد تا در یک طبقه‌بندی پلکانی در پی هم قرار گیرند.^۱

در عصر حاضر تا آنجا که به آثار ماون در زمینه قصص قرآن به معنی ااعم مربوط می‌شود، بسیاری تلاش‌ها صورت گرفته و در کس از منظر منظور خود بدان روی کرده است. عبدالکریم بی‌آزار شیرازی، با رویکردی مشخص، باستان‌شناسی و جغرافیای تاریخی قصص قرآن را تألیف نمود (تهران، ۱۳۸۰ش)؛ احمد محمد شرقاوی هم که رساله دکترای خود را با نگاهی عام به جایگاه و موضوع بانوان در قصه‌های قرآن ختصاص داد، المرأة فی القصص القرآنی را تألیف نمود (چاپ قاهره، ۱۴۲۱ق/۲۰۰۱م)؛ محمد باستان‌شناس در دراسات فنیة فی قصص القرآن (چاپ مشهد، ۱۴۰۸ق) و در همان راستا عمر محمد باحاذق در الجانب الفنی فی قصص القرآن الکریم (چاپ بیروت، ۱۴۱۳ق/۱۹۹۳م)، با رویکردی هنرمدارانه به متن قصه‌های قرآن از منظر تصویرسازی‌های ادبی پرداخته‌اند. مبانی هنری قصه‌های قرآن از

۱. این گونه از تقسیم‌بندی را می‌توان در آثار مقدم قصص مانند عرائس المجالس ابواسحاق ثعلبی (ص ۲۳۵-۲۶۰) مشاهده نمود.
۲. در این میان البته کسی چون ابن ملقن در قصص الانبیاء و مناقب القبايل من التوضیح لشرح الجامع الصحیح، قدری متفاوت، بر آن بوده تا از لابه‌لای قصه‌های قرآنی به مباحث مربوط به قبایل بپردازد. این اثر به تصحیح احمد حاج محمد عثمان در مکه مکرمه (۱۴۱۸ق/۱۹۹۸م) انتشار یافته است.

ابوالقاسم ژرفا نیز در شمار آثار ارزشمند در این گروه است. احمد بهجت در کتاب خود تحت عنوان قصص الحیوان فی القرآن (چاپ قاهره ۱۴۱۲ق/۱۹۹۲م)، برخلاف آنچه در نظر اول به ذهن متبادر می‌شود، در واقع با الهام گرفتن از آیات مختلف درباره هر حیوان، فصلی ادبی و نثری داستانی را - تنها مبتنی بر موضوع آن حیوان - می‌پردازد. متون ادبی در هر قسمت از این اثر، گاه از زبان حیوان مورد نظر و گاه نگاهی انسانی نسبت به دوست و در کل کتاب، هیچ نشانی از قرآن به جز تک آیه‌ای - گاه غیر قصصی - در آغاز هر فصل مشاهده نمی‌شود. آثاری با رویکرد حدیثی و روایی هم که البته کم نیست و تنها برای نمونه، الاحادیث الصحیحة من اخبار القصص الانبیاء از ابراهیم محمد العلی؛ و القصص فی الحدیث النبوی تألیف محمد بن حسن زبر نام‌بردی است. حال آنکه قصص القرآن محمد احمد جاد المولی به سبکی کاملاً سستی و داستان‌گونه به سبب آثاری اما بی‌فرارگیری در کنار تألیفات متقدم را داراست.

در این میان آثار محمد جمال، در القصص الرمزی فی القرآن الکریم، با تزییق معنای قصه قرآنی صرفاً به آن دسته از قصه‌ها که بر اساس تفاسیر و روایات، به حضرت رسول (ﷺ) و صدر اسلام مربوط دانسته شده، مباحی را مطرح کرده است. وی با طبقه‌بندی کتاب به ۴ فصل، به ترتیب هر کدام را به قصه‌های رآنی زنان عصر نبوی، قصه‌های مؤمنان عصر نبوی، قصه‌های یهود و منافقان عصر نبوی و سرانجام قصه‌های دیگر در آن عصر اختصاص داده است (محمد جمال، ۱۳۷۱ق/۱۹۵۲م).

در دیگر سو تا آنجا که به دانش روایت‌شناسی مبنی بر بوط می‌شود از منظر تحلیل روایت‌شناسانه متون قصه‌های قرآن سالیانی است که آثار ارزشمندی در این زمینه گشته است. یکی از این‌ها اثر محمد مشرف خضر تحت عنوان بلاغة السرد القصص فی القرآن الکریم است که مؤلف، با اصل نهادن برخی الگوهای جریان‌های روایت‌شناسی هم‌عصر - ملقه «تلی کل»^۱ به تحلیل روایت‌شناسانه متن روایت برخی از قصه‌های قرآن پرداخته است. چنین حرکتی در ایران سالیانی است که نمود و بروز شایان توجهی یافته و بسیاری از عالمان دانش روایت‌شناسی و نیز عالمان علوم قرآنی به این مهم دست زده‌اند. علی معموری رساله دکتری خود را تحت عنوان تحلیل ساختار روایت در قرآن کریم با تکیه بر توانایی پیرفت‌ها (معموری، ۱۳۸۷ش)، به این

۱. توضیح و وصف حلقه تل کل در فصول بعد خواهد آمد.

موضوع اختصاص داد و ابوالفضل حری آثار مختلفی در زمینه مباحث بینادانشی علوم قرآنی و روایت‌شناسی در قالب مقاله منتشر کرده است. نوشته‌هایی مانند «سنخ‌شناسی و وجود تمایز قصص قرآنی» (حری، ۱۳۸۸ش.الف)، و «مؤلفه‌های زمان و مکان در قصه‌های قرآن» (حری، ۱۳۸۸ش.ب)، نمونه‌هایی از آثار اوست. همچنین مباحث قصص قرآنی توجه دانشمندان و عالمان روایت‌شناسی را نیز به خود جلب نموده و در این راستا برخی از آثار علی عباسی به این دست مباحث اختصاص یافته است. مقاله «کارکرد روایی فراروایی در داستان حضرت آدم» (عباسی و کریمی فیروزجانی، ۱۳۹۱)، و نیز «کارکرد روایی - معنایی نشانه‌ها در تابلوی قربانی حضرت ابراهیم از محمد زمان» (عباسی و کریمی فیروزجانی، ۱۳۸۲ش) از نمونه آثار او در این موضوعات است.

با تمام آنچه گفته شد مشخص است که با توجه به اینکه تقریباً هیچ اثری در زمینه طبقه‌بندی و گونه‌شناسی قصه‌های قرآن تاکنون تألیف نشده است؛ و به‌رغم تدوین بسیاری از آثار در زمینه روایت‌شناسی تحلیل در متون قصه‌های قرآنی، در این زمینه هم هیچ اثری در گونه‌شناسی و طبقه‌بندی قصص انجام نشده است. و این در حالی است که مخصوصاً با عنایت به نیاز به بررسیدن قرآن با آیات خود، قرآن و به‌کار بستن شیوه معصومان (علیهم‌السلام) در تدبیر و تفسیر آیات الهی، جای خالی چنین پژوهشی به‌وضوح احساس می‌شود. بر همین اساس آشکارا باید پذیرفت که پژوهش حاضر، نخستین تلاش در این زمینه به‌شمار می‌رود.